

УДК 346.14

О.П. ВІХРОВ, д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри правових дисциплін
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

І.О. ВІХРОВА, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри господарського та трудового права
ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ

ПРО СИСТЕМУ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Ключові слова: система господарського права, господарська діяльність, загальна частина господарського права, правове регулювання функціональних видів господарської діяльності, правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки.

Запропоновано систему господарського права, що включає три частини. Перша частина об'єднує правові норми та інститути, що є загальними для усіх видів господарської діяльності, усіх сфер і галузей економіки. Норми та інститути другої частини регулюють функціональні види господарської діяльності. У третій частині відображено особливості правового регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки.

Вступ. У сучасний період подальшого розвитку і реформування економічної та правової систем українського суспільства неухильно зростає потреба у стабільному й ефективному правовому регулюванні господарської діяльності, послідовному утвердженні правового господарського порядку в економіці. Умовою цього є подальше вдосконалення правового регулювання відносин, які складаються у сфері господарювання, на засадах планомірності, послідовності, системності, що вимагає чіткого врахування сутності, структури і змісту господарського права та законодавства, їхньої системи, побудованої на науковій основі відповідно до останніх досягнень господарсько-правової теорії.

Питання про систему господарського права (законодавства) не втрачає своєї актуальності протягом декількох десятиліть починаючи з 1970—1980-х років — періоду активного розвитку доринкового господарського права. На той час це питання було предметом активних обговорень і гострих дискусій у загальнотеоретичному [1] та галузевому [2] плані, причому як з боку прибічників господарсько-правового підходу до правового регулювання господарської діяльності [3], так і з боку їхніх опонентів [4]. У сучасний період, зокрема у зв'язку із загостренням дискусії навколо Господарського кодексу (далі — ГК) України, стає закономірною актуалізація вказаного питання. Для збереження ГК як стрижневого, системотвірного акта господарського законодавства вітчизняна система господарського права потребує обґрунтування сучасних концептуальних засад свого розвитку, виявлення системних властивостей галузевих норм, інститутів, підгалузей, детальної характеристики внутрішньої структури галузі в цілому. Усе це відносить належність питань про систему гос-

подарського права до кола найважливіших наукових і практичних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання системи господарського права відображаються переважно у навчальних виданнях, для яких вони мають вирішальне значення в аспекті структури відповідної навчальної дисципліни, покладеної в основу викладання цього матеріалу [5—8 та ін.]. Причому це характерно не тільки для вітчизняної науки, а й для теорії правового регулювання господарської діяльності країн близького зарубіжжя [9, 10 та ін.]. Спеціальні наукові дослідження, які б містили належне й достатнє наукове обґрунтування системи вказаної галузі права в останні роки практично не проводилися. Це перешкоджає формуванню якісно нової, адекватної сучасності системи господарського права України.

Постановка завдання. Метою цієї статті є виявлення та осмислення системи господарського права, яка об'єктивно існує, обґрунтування поділу господарського права на три частини, з'ясування місця кожної з них у системі галузі.

Результати дослідження. Серед науковців, які визнають за господарським правом наявність властивостей галузі права (або принаймні галузі законодавства), переважає поділ цієї галузі за прикладом інших галузей на дві частини: загальну та особливу [5—8 та ін.].

Доречно вказати, що така структура системи господарського права не ґрунтується на легальній основі, носить суто доктринальний характер. Адже структура ГК України не містить поділу на загальну та особливу частини. Аналогічна структура є характерною для більшості галузей права незалежно від того, чи легально поділяється на такі частини основоположний кодифікований галузевий нормативно-правовий акт.

В останнє десятиліття після прийняття ГК України формується розуміння господарського права як галузі права (законодавства), що в цілому не виходить за межі, окреслені ГК. Це знаходить широке відображення й у відповідній навчальній літературі [6, 8, 11]. Проте при такому розумінні за межами господарського права зазвичай залишається значна частина правових норм, інститутів і відповідних правовідносин, які органічно до нього входять, — тих, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єкта-

ми господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, і, згідно зі ст. 1 ГК України, визнаються господарськими відносинами. Це, зокрема, відносини, що регулюються законами України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про публічні закупівлі». За межами господарського права описуються й господарські відносини, що складаються на ринках фінансових послуг, цінних паперів, зерна та іншої сільськогосподарської продукції, на ринку нафтогазової продукції, електричної енергії, телекомунікаційних послуг та на інших ринках.

ГК України — стрижневий системотвірний кодифікований законодавчий акт господарського права, але ж і він не охоплює все. Сфера господарювання дуже широка, і врегулювати всі господарські відносини у рамках одного кодексу, навіть у схематичному варіанті, українською складно. Господарську діяльність крім ГК регулює велика кількість законодавчих актів, не говорячи вже про нормативно-правові акти меншої юридичної сили. Крім названих вище це також закони України: «Про приватизацію державного майна», «Про концесії», «Про природні монополії», «Про ціни і ціноутворення» тощо. Господарські відносини в окремих галузях економіки, які мають особливе народногосподарське, екологічне, соціальне або інше значення чи суттєву специфіку, обумовлену об'єктивними факторами виробничого і технологічного характеру, регулюються окремими законами. До них, зокрема, належать закони «Про електроенергетику», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру», «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про нафту і газ», «Про телекомунікації», «Про теплопостачання», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про угоди про розподіл продукції», «Про ринок природного газу» тощо.

Тобто, багатоманітність господарської діяльності, виробничі, технічні, технологічні та інші особливості сфер і галузей економіки настільки значні, що об'єктивно вимагають відповідного правового регулювання, спеціального теоретико-юридичного осмислення усієї наявної та динамічної господарсько-правової норма-

тивної бази в комплексі, наукову розробку правових проблем її реалізації і вдосконалення.

Для визначення та окреслення меж господарського права потрібно використовувати прагматичний критерій повноти правового регулювання. Зокрема, система господарського права повинна охоплювати правові норми та інститути, що забезпечують правове регулювання господарської діяльності у стратегічних галузях паливно-енергетичного комплексу: електроенергетиці, нафтогазовій і вугільній промисловості; у харчовій промисловості з підвищеними вимогами щодо забезпечення якості та безпеки її продукції; в аграрній галузі, яка має виключне значення для продовольчого та сировинного забезпечення потреб суспільства; у розгалуженій і багатоскладовій галузі будівельної діяльності; у надзвичайно важливих інфраструктурних галузях транспорту і зв'язку; у мобільній сфері торгівлі та послуг, де в найбільшій мірі знайшов розвиток малий і середній бізнес.

Розуміння господарського права в межах, окреслених ГК, поділ його на дві частини викликає ще принаймні два запитання. Перше з них пов'язано з тим, що у різних джерелах немає єдиної точки зору щодо віднесення окремих інститутів галузі до певної її частини (загальної чи особливої). Друге питання полягає у тому, що не враховується наявна істотна різниця між інститутами другої (особливої) частини. Одні з них стосуються правового регулювання господарських відносин у всіх галузях економіки (зокрема інститути фінансової діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення засобами виробництва та реалізації продукції, зовнішньоекономічної діяльності тощо), інші присвячені правовому регулюванню господарських відносин в окремих галузях (наприклад інститут правового регулювання господарських відносин у капітальному будівництві та інші).

Вітчизняний досвід теорії правового регулювання господарських відносин підказує шляхи вирішення проблеми щодо розуміння господарського права. На час відродження сучасної господарсько-правової концепції у другій половині ХХ ст. у науковій і навчальній літературі сформувалася точка зору, що господарське право як галузь права, галузь законодавства, юридична наука та навчальна дисципліна складається з трьох частин: загальної

частини, особливої частини (правове регулювання функціональних видів господарської діяльності) і спеціальної частини (правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки) [12—14]. Такий підхід виявив теоретичну обґрунтованість, практичну доцільність і корисність. Він, зокрема, знайшов відображення у ході систематизації законодавства, у тому числі під час підготовки та видання офіційних багатотомних Систематичного зібрання чинного законодавства Союзу РСР, Систематичного зібрання чинного законодавства Української РСР, відповідних Зводів законів.

У сучасний період, враховуючи наявність означеного вище нормативного масиву, який регулює господарські відносини, також можна ставити питання про систему господарського права, що містить загальну, особливу і спеціальну частини. При такому розумінні господарського права його зміст не обмежується рамками ГК, а повно та всебічно відображає реалії економічного. При цьому відповідні частини галузі господарського права (його структура) можуть бути представлені таким чином.

1. Загальна частина, у тому числі:

1.1. *Загальні положення* (предмет, метод, правовідносини, джерела, принципи; господарська діяльність, її види та загальні засади правового регулювання; участь держави і місцевого самоврядування в господарській діяльності тощо).

1.2. *Правовий статус суб'єктів господарського права* (суб'єкти господарського права, суб'єкти господарювання, порядок їхнього утворення та легалізації, зокрема державна реєстрація та ліцензування певних видів господарської діяльності; припинення діяльності суб'єктів господарювання, у тому числі в порядку банкрутства; правовий статус підприємств, господарських товариств, об'єднань та інших видів суб'єктів господарювання, правовий статус суб'єктів організаційно-господарських повноважень). Норми цього і наступного інститутів лежать в основі підгалузі корпоративного права.

1.3. *Майнова основа господарювання* (види майна у сфері господарювання, основні форми правового режиму майна, правовий режим майна окремих видів суб'єктів господарювання, правовий режим окремих видів майна та майнових прав у сфері господарювання, зокрема правовий режим державного та комунального майна, тощо).

1.4. *Господарське зобов'язання, господарський договір* (поняття, склад, підстави виникнення і види господарських зобов'язань; господарський договір, його зміст, види, форма, порядок укладання, виконання, зміни та розірвання; виконання, зміна та припинення господарських зобов'язань, засоби їхнього забезпечення, недійсність зобов'язання).

1.5. *Господарсько-правова відповідальність* (її поняття, сутність, принципи, види, форми, санкції, підстави та умови; відшкодування збитків у сфері господарювання, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, адміністративно-господарські санкції, оціночні санкції; відповідальність за загальні незадовільні наслідки господарювання).

2. *Правове регулювання функціональних видів господарської діяльності, у тому числі:*

2.1. *Правове регулювання обмеження монополізму і регулювання конкуренції* (у тому числі правове регулювання природних монополій, порушення антимонопольно-конкурентного законодавства та їхня кваліфікація, заходи органів Антимонопольного комітету щодо запобігання монополізації товарних ринків і захисту конкуренції).

2.2. *Правове регулювання господарського планування* (у тому числі правове регулювання державного прогнозування і планування господарської діяльності, правове регулювання господарського планування на рівні господарських систем та суб'єктів господарювання).

2.3. *Правове регулювання ціноутворення* (у тому числі державне регулювання цін і тарифів, контроль за цінами та відповідальність у сфері ціноутворення).

2.4. *Правове регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання* (у тому числі правове регулювання ринків фінансових послуг, зокрема умови створення та діяльності фінансових установ, правове регулювання банківської діяльності, розрахунків у господарському обігу, банківське кредитування суб'єктів господарювання; правове регулювання ринку цінних паперів).

2.5. *Правове регулювання відносин приватизації, оренди, лізингу, концесії* (зокрема оренди державного та комунального майна, комерційної концесії, концесії державного та комунального майна).

2.6. *Правове регулювання забезпечення засобами виробництва та реалізації продукції* (у то-

му числі правове регулювання оптової торгівлі біржі, ярмарки, аукціони; правове регулювання публічних закупівель; договори у цій сфері: поставка, купівля-продаж та інші).

2.7. *Правове регулювання надання послуг у сфері господарювання* (загальні положення; правове регулювання надання транспортних, страхових, рекламних, посередницьких, аудиторських та інших послуг у сфері господарювання; закладаються основи підгалузей «транспортне право», «страхове право»).

2.8. *Правове регулювання інвестиційної діяльності* (у тому числі державне регулювання та державна підтримка інвестиційної діяльності, її правові форми і гарантії здійснення; а також основи підгалузі «інвестиційне право»).

2.9. *Правове регулювання господарських відносин у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності* (у тому числі договори у цій сфері, трансфер технологій).

2.10. *Господарсько-правові засади технічного регулювання, стандартизації, захисту прав споживачів* (у тому числі державний ринковий нагляд і контроль продукції, господарсько-правовий захист прав споживачів тощо).

2.11. *Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності* (у тому числі поняття, принципи, суб'єкти і види зовнішньоекономічної діяльності, її регулювання, ліцензування і квотування, зовнішньоекономічні договори (контракти), правовий режим іноземних інвестицій).

2.12. *Спеціальні режими господарювання* (поняття, види та правове регулювання спеціальних режимів господарювання, спеціальні (вільні) економічні зони тощо).

3. *Правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки, у тому числі:*

3.1. *Правове регулювання господарських відносин у гірничодобувній промисловості* (у тому числі суб'єкти господарювання та суб'єкти організаційно-господарських повноважень у цій галузі, правове регулювання господарських відносин, що виникають під час надання у користування ділянок надр; особливості правового регулювання господарських відносин у галузі геології і розвідки надр, у вугільній промисловості; порядок користування надрами на умовах розподілу продукції).

3.2. *Правове регулювання господарських відносин у нафтогазовому комплексі* (у тому числі

учасники господарських відносин у нафтогазовому комплексі, порядок і умови користування нафтогазоносними надрами, правові засади функціонування ринку природного газу, порядок забезпечення споживачів нафтогазовою продукцією).

3.3. *Правове регулювання господарських відносин в електроенергетиці* (у тому числі учасники господарських відносин у цій галузі, правове регулювання ринку електричної енергії, правове регулювання господарських відносин у теплоенергетиці, договори енергопостачання, умови відключення споживачів від джерел енергопостачання).

3.4. *Правове регулювання господарських відносин у харчовій промисловості* (правові засади забезпечення безпеки та якості харчових продуктів, державний контроль і відповідальність у цій сфері; державне регулювання виробництва та обігу спиртів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів; державне регулювання виробництва і реалізації цукру та деяких інших харчових продуктів).

3.5. *Правове регулювання господарських відносин в агропромисловому комплексі* (у тому числі учасники господарських відносин у цій галузі, особливості забезпечення суб'єктів господарювання галузі засобами виробництва, правові форми реалізації сільськогосподарської продукції, правові засади регулювання ринку зерна, правове регулювання державної аграрної інтервенції та державних заставних закупівель).

3.6. *Правове регулювання господарських відносин у будівництві* (у тому числі учасники господарських відносин у будівництві; умови і порядок організації та здійснення будівельної діяльності, зокрема погодження та затвердження будівельної документації; договори підряду у будівництві тощо).

3.7. *Правове регулювання господарських відносин у галузі зв'язку та інформатизації* (у тому числі у галузі поштового зв'язку, у галузі телекомунікацій, правові засади управління і використання радіочастотного ресурсу).

3.8. *Правове регулювання господарських відносин у галузях торгівлі, побутового та житлово-комунального обслуговування* (у тому числі правові засади застосування реєстраторів розрахункових операцій, правове регулювання господарських відносин у галузі надання житлово-комунальних послуг тощо).

Висновки. Викладена структура системи господарського права (законодавства) не є аксіомою. Проте вона вважається такою, що максимально відображає господарське право як галузь, норми якої визначають порядок організації та здійснення господарської діяльності і регулюють господарські відносини з метою забезпечення раціонального та ефективного функціонування економіки. Перша (загальна) частина об'єднує правові норми та інститути, що є загальними для всіх видів господарської діяльності, всіх сфер і галузей економіки. Норми та інститути другої частини регулюють функціональні види господарської діяльності незалежно від того, в якій галузі економіки вони провадяться. Норми та інститути третьої частини відображають особливості правового регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки. Запропоновані частини органічно об'єднані в єдину галузь господарського права (законодавства).

Вважаємо, що перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з аналізом структурних елементів системи господарського права, з покладенням цієї системи в основу удосконалення господарського законодавства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексеев С.С.* Структура советского права / С.С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1975. — 264 с.
2. *Систематизация хозяйственного законодательства* / под ред. С.Н. Братуся. — М. : Юрид. лит., 1971. — 264 с.
3. *Лаптев В.В.* Предмет и система хозяйственного права / В.В. Лаптев. — М. : Юрид. лит., 1969. — 175с.
4. *Хозяйственное право* / под ред. В.П. Грибанова, О.А. Красавчикова. — М. : Юрид. лит., 1977. — 480 с.
5. *Господарське право* : підруч. / за ред. О.П. Подцерковного. — Харків : Одиссей, 2010. — 640 с.
6. *Господарське право* : підруч. — у 2 ч. / за заг. ред. В.Ф. Опришка та Н.С. Хатнюк. — Ч. 1 — К. : КНЕУ, 2011. — 507 с.
7. *Господарське право* : підруч. — у 2 ч. / за заг. ред. В.Ф. Опришка та Н.С. Хатнюк. — Ч. 2. — К. : КНЕУ, 2011. — 501 с.
8. *Щербина В.С.* Господарське право : підруч. / В.С. Щербина. — 6-те вид., перероб. і доповн. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 640 с.
9. *Вабищевич С.С.* Предпринимательское (хозяйственное) право Республики Беларусь / С.С. Вабищевич. — Минск : Молодежное, 2003. — 436 с.
10. *Предпринимательское (хозяйственное) право* : учебник / под ред. В.В. Лаптева, С.С. Занковского. — М. : Волтерс Клувер, 2006. — 560 с.
11. *Кучер В.О.* Господарське право : курс лекцій / В.О. Кучер, В.М. Парасюк. — Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. — 380 с.

12. *Хозяйственное право. Общие положения* / под ред. В.В. Лаптева. — М. : Наука, 1983. — 288 с.
13. *Хозяйственное право. Правовое регулирование функциональных видов деятельности в социалистической экономике* / под ред. В.В. Лаптева. — М. : Наука, 1986. — 278 с.
14. *Хозяйственное право : учебник* / под ред. В.В. Лаптева. — М. : Юрид. лит., 1983. — 528 с.

REFERENCES

1. Alekseev S.S. (1975), *Struktura sovetskogo prava* [Structure of Soviet law], Jurid. Lit., Moscow, SU.
2. Mickevich A.V., Ioffe O.S., Pronina V.S. and other (1971), *Sistematizacij hozjajstvennogo zakonodatel'stva* [Systematization of economic legislation], in Bratus' S.N. (ed), Jurid. Lit., Moscow, SU.
3. Laptev V.V. (1969), *Predmet i sistema hozjajstvennogo prava* [Subject and system of economic law], Jurid. Lit., Moscow, SU.
4. Gribanov V.P., Krasavchikov O.A. et al. (1977), *Hozjajstvennoe pravo* [Economic law], in Gribanov V.P., Krasavchikov O.A. (eds), Jurid. Lit., Moscow, SU.
5. Podcerkovnyj O.P., Kvasnicz'ka O.O., Smityuh A.V. et al. (2010), *Gospodars'ke pravo: Pidruchnyk* [Economic law: Textbook], in Podcerkovnyj O.P. (ed), Odissej, Kharkiv, Ukraine.
6. Opryshko V.F. et al. (2011), *Gospodars'ke pravo: Pidruchnyk, Ch. 1* [Economic law: Textbook, Part 1], in Opryshko V.F., Xatnyuk N.S. (eds), KNEU, Kiev, Ukraine.
7. Opryshko V.F. et al. (2011), *Gospodars'ke pravo: Pidruchnyk, Ch. 2* [Economic law: Textbook, Part 2], in Opryshko V.F., Xatnyuk N.S. (eds), KNEU, Kiev, Ukraine.
8. Shherbyna V.S. et al. (2013), *Gospodars'ke pravo: Pidruchnyk, 6-te vydannya* [Economic law: Textbook, Part 6], in Shherbyna V.S. (ed), Yurinkom Inter, Kiev, Ukraine.
9. Vabishhevich S.S. (2003), *Predprinimatel'skoe (hozjajstvennoe) pravo Respubliki Belarus'* [Business (economic) law of the Republic of Belarus], Molodezhnoe, Minsk, Belarus.
10. Laptev V.V. et al. (2006), *Predprinimatel'skoe (hozjajstvennoe) pravo: uchebnik* [Business (economic) law: Textbook], in Laptev V.V., Zankovskij S.S. (eds), Walters Kluwer, Moscow, RF.
11. Kucher V.O. and Parasjuk V.M. (2011), *Gospodars'ke pravo: kurslekcij* [Economic law: Lectures], Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine.
12. Laptev V.V. et al. (1983), *Hozjajstvennoe pravo. Obshhie polozenija* [Economic law. General provisions], in Laptev V.V. (ed), Nauka, Moscow, SU.
13. Laptev V.V. et al. (1986), *Hozjajstvennoe pravo. Pravovoe regulirovanie funkcional'nyh vidov dejatel'nosti v socia-*

listicheskoj jekonomike [Legal regulation of functional activities in the socialist economy], in Laptev V.V. (ed), Nauka, Moscow, SU.

14. Laptev V.V. et al. (1983), *Hozjajstvennoe pravo: uchebnik* [Economic law: Textbook], in Laptev V.V. (ed), Nauka, Moscow, SU.

Надійшла 21.02.2017

А.П. Вухров

Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г. Шевченко, г. Чернигов

И.А. Вухрова

ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная Академия управления персоналом», г. Киев

О СИСТЕМЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРАВА

Предлагается система хозяйственного права, включающая три части. Первая часть объединяет правовые нормы и институты, общие для всех видов хозяйственной деятельности, всех сфер и отраслей экономики. Нормы и институты второй части регулируют функциональные виды хозяйственной деятельности. Нормы и институты третьей части отражают особенности правового регулирования хозяйственных отношений в отдельных отраслях экономики.

Ключевые слова: система хозяйственного права, хозяйственная деятельность, общая часть хозяйственного права, правовое регулирование функциональных видов хозяйственной деятельности, правовое регулирование хозяйственных отношений в отдельных отраслях экономики.

О.П. Вихров

Chernihiv National Pedagogical University named after T. Shevchenko, Chernihiv

I.O. Vikhrova

PJSC «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv

ABOUT THE SYSTEM OF ECONOMIC LAW

Proposed system of economic law, which includes three parts. The first part brings together legal norms and institutions that are common to all types of economic activity, for all spheres and sectors of the economy. The rules and institutions of the second part govern of the functional types of economic activities. The rules and institutions of the third part reflects the peculiarities of legal regulation of economic relations in certain sectors of the economy.

Keywords: system of economic law, economic activity, the total of economic law, legal regulation of functional types of economic activity, legal regulation of economic relations in certain sectors of the economy.